

Jókai Mór cigány alakjai

Magyarországon soha nem akadt senki, aki ennyit írt volna a cigányokról, akinek regényeiben ennyi cigány hős és roma közszereplő kapott volna helyet. Olyan se sok, aki ilyen megértéssel, ennyi rokonszenvvel, s ekkora párosszal közelített volna hozzájuk.

Itt van például az alacsony termetű Lányi cigány az *Egy az Isten*-ben. Egy szál magában mulattatja hegedűszóval, szájböngözéssel és táncsal a szentgyörgyi csárdába betérőket. „Nem azért az egy húszasért, amit egy éjszakai működésért szokott kapni, hanem művészi indulatból. Az az eksztázis nem mondvacsinált, az valódi lelkesülés! Hisz ez művészi unikum, amiért érdemes Amerikából idejönni... Csak gyantázni győztek, mert az igaz, hogy négy cigány helyett muzsikált, de öt cigány helyett ivott.” – olvasható a leírásban. Néhány fejezettel később gúzsba kötve látjuk viszont. Azért kínozzák így, mert nem volt hajlandó zenélni az ellenség vezérének. De hát mért nem? – teszik fel neki a kérdést. Azért, mert nem akarok muzsikálni az én hazám ellen – hangzik a felelet. Szegény cigány! Hogy ő nem muzsikál „az ő hazája” ellen! Pedig mije van neki ebből a hazából? Egy sárputri meg az országút – teszi hozzá az író. Később mégis ez a fura zenész keríti kézre korábbi sanyargatóját, Székelyföld lángra gyújtóját. Etették, itatták, az asztalfőre ültették, úgy hallgatták utána a történeteit, szörnyű nagy lett a becsülete az egész közösség előtt.

„Kik vándoroltok az egész világban, és vándoroltok nemcsak hazátlanul, hanem még mezítláb is, vagy pedig olyan csizmában, melynek már más félregázolta a sarkát.

Kik mulattattok boldogot, boldogtalant, s cserében viselitek érte boldognak, boldogtalannak avult köntösét...

Ott van aztán Vidra cigány. Bohócként tartja maga mellett a nagyúr (*Egy magyar nábob*). Mindenféle megalázó „tréfát” kell elszenvednie. Megvan azonban a magához való esze. Amikor egyszer a társaságban megsütnek egy egeret, és heves tiltakozása után fizetséget ígérve megetik vele, eljätssza, hogy fuldoklik az evés közben. A torkához kapott, egyszerre elkékült, elzöldült, szemei kidülledtek, hanyatt vetette magát a székben, nem tudott szólni, csak fuldokolva mutatott feltátott szájára, és elkezdett rángatózni. A társaság megijedt, és jóféle borokkal kezdte itatni, hogy valahogy lenyelje a torkán akadt állatot. Végül még finom özpecsenyét is kap, hogy „lenyomassa” az egeret. Amikor nevetve, s jóízűen falatozni kezd, csak akkor derül ki: fölösleges volt a rémület, alaposan rászedte a társaságot. A sültegeret kabátjába rejtette. Ezért viszont – újabb „tréfaként” – felakasztják, s csak akkor szedik le, amikor már szörnyen fuldokol. Ekkor meg halottnak adja ki magát. Már fel is ravatalozzák, amikor újra talpra szökken. Ismét ő marad az erkölcsi győztes. A történet későbbi folyásából azonban kiderül, a nagyúr valójában szereti Vidrát és a környékbeli cigányokat is. Számos, immár valóban mulatságos helyzetet teremtenek s élnek át közösen.

A *Fekete vér* cigányasszonya, Manga a véletlen által kezére került grófi csecsemőt kicseréli a saját újszülött fiára, hogy legalább az boldog és gazdag életet élhessen. Maga pedig mellé szegődöttetett dajkaként kíséri végig gyermekéveit, tejtestvéreként, igazi szeretetben – cigányként felnevelte – Palit, a grófi csemetét is. Pali egyébként egy nagyszerű teremtest vett nőül, nevelőapjának lányát, Citerát. Simon, Manga valószínűs cigány fia, főnemesnek tudva magát felfuvalkodott hivatalnokká lett, Pali messzehírű zenész. Simon Bach-huszárként kiszolgálja a szabadságharc utáni önkényuralmat, s megpróbálja elcsábítani Citerát. Pali a külországokat is megjárja, s mindenütt a magyar ügyet szolgálja. Cigányként felnevelkedve többet tesz hazájáért, mint a magát grófi sarjnak tudó Simon bármikor.

A *gazdag szegények* Gugyori Zsiga cigánya két gyermekét Miskát és Ferkét neveli, tanítgatja hegedülésre, s nemrég elhalt felesége után maradt még egy hathónapos rajkója is. A szomszédság azonban összetart, ők is tesznek a többiekért, s azok is értük. A kedves, ugyancsak árva Csicsónkát is eltartja ez erős összefogás. Ott van az a Bunda cigány is, aki a *Hétköznapiak* egyik kulcsszereplője: egyszerre kovács, meg levélhordozó, aztán még muzsikos és jeles nyomravezető.

A *kis báró és a kis baronesz* történetében az illavai fegyház fogolylázadásának szereplői két kovácsoltvas ajtó közé szorulnak. Mindkettő kulcsra zárva. A vaskályhát is hiába használják faltörő kosként. Velük van azonban egy tömzsi kis cigány, akinek olyan erős állkapcsa és fogai vannak, hogy a négykrajcáros is ketté tudja harapni. Ő aztán a kulcs kulcslyukon kijövő végét a fogaival erősen megfogta, többiek meg a derekát és a lábait ragadták meg, s körbefordítva csaknem megnyílt a zár, az orra azonban útban volt. Alig tudja elkerülni, hogy társai le ne vágják.

*Kik laktok a
faluvégeken, mint
semmi néphez nem
tartozó nép – kiket tegez
minden ember, de senki
sem tart rokonának
– kik idegenei és
jövevényei vagytok
ivadékról ivadéokra
minden földnek.*

Vagy ott van *A lőcsei fehér asszony* hírvivő cigánya, akit éppen azért választanak ki a rossz hír továbbítására, mert tudják, hogy a levél címzettje erős fogadást tett: aki először kimondja „Lőcse fel van adva”, azt karóba fogja húzatni. A cigány azonban ügyesen kivágja magát. A levél címzettje ugyanis a sorok olvastán így kiált fel: „Elárulták Lőcsét! Feladták a várost!” Mire a mi cigányunk rögtön közli: „No hát csak húzassa magát karóba, szent atyám. Kend mondta ki maga, először ezt a szót!” – azzal gyorsan el is iszkolt. Ugyanitt olvashatjuk azt is, hogy az egyik főszereplő, Miklós ősapja hú feleségét Erdélyből sátoros cigányok segítették rejtegetve hites ura után szökni.

Itt van a szegény kis Cipra is (*Mire megvénülünk*). A cigánylányt Topándy úr hatéves korában sátorozó cigányoktól vett meg két márváson meg egy süldő malacon, s úgy nevelt fel, mintha a saját lánya volna. Ő maga úgy élte meg, hogy tulajdonképpen cseléd a háznál, akit a nagyságos úr tréfából selyemben, csipkében járat, s nagyságotat a cselédekkel, amiért azok aztán kinevetik. Beleszeret valakibe, aki a köztük levő rangkülönbség ellenére viszonszereti, de egy szörnyű tragédia miatt már csak a halálos ágyon tudja feleségül venni, s csak koporsóban tudja boldogtalan – s őt haláláig gyászoló – férje hazavinni a családi kriptába.

A *Lélekidomár* kis nyomorék cigánya, fél lábára béna és még néma is. Nem süket, csak beszélni nem tud. Állatoknak, madaraknak a hangját tudja utánozni: ez az ő titkos beszéde. Füttyönget a madarak szavával, kutya- és farkasvonítással, rőfögéssel, nyerítéssel, kecske-megegéssel. E tudományával ad fontos üzeneteket az ecsedi lópán bujdosó betyárnak.

A *Rab Ráby* cigány Mancija, akiről azt állítja az ifjú Ráby Mátyás atyai jó barátja, Leányfalvy János, hogy ezerszer különb annál a lányánál, akit Ráby oltár elé kíván vezetni. Ezért korholja is ekként: „Én kommandáltam neked derék, jó erkölcsű leányt, akinek a cipője pántlikáját sem érdemes amaz felkötni, pedig még szebb is amannál! Mit azok a fekete cigányszemek emennek a gyönyörű ártatlan kék szemeihez? De hát, ha tinektek, gavallérok az ilyen tetszik (én nem tudom, mit szerettek rajta), hát vedd el magadnak. Feleségben az igaz, hogy nem lesz hiányosságod.” Ugyanebben a regényben ismerhetjük meg a Pápis nevű törpe cigányt, aki kellő fizetségért bármikor kiszökik a börtönből és visszaszökik oda, kihasználva apró természetét.

A *mi lengyelünkben* van egy jelenet. A katonák függelemsértést követnek el, s ezért megtizedelik őket, a sorban minden tizediket kivégeznek büntetésből. Tizenöt katonára jut a balszerencse. Vannak közöttük, akik nagyon gyáván viselkednek, de olyan is, aki méltósággal viseli a dicstelen halált. A tizenharmadik kivégzendő egy cigány honvéd volt. Fölöttébb kevély volt a sorsára, „Soha sem hittem volna, hogy prédikációs halott legyem belőlem!” Volt a zsebében egy doromb, azt a fogai közé szoritotta, s rákezdte pengetni a nótát: „Túrót eszik a cigány.” A vesztőhelyen arra intette a lövészeket, hogy „Vigyázzatok, gyerekek, a dorombot meg ne sértsétek, mert ez kell nekem a paradicsomban”.

Diabolka, az igéző táncú és énekű szilaj cigánylány s egy egész cigánycsapat, amely Puskin kíséri vándorlása során, s akikről aztán a nagy költő a *Cigányok* című elbeszélő költeményét írta – a *Szabadság a hó alatt* oldalain szerepelnek.

A törvény elől menekülő Trenk Frigyes, *A két Trenk* egyik címszereplője és jó barátja üldöztetése közben egy erdőben cigánybandára bukkan. A romák lehettek négyszázan: férfi, asszony, leány, purdék; sátorokban, szekereken tanyáztak. Sátorukba fogadták a két szökevényt, bográcsaikból megvendégelték. Hercegi dolguk volt addig, amíg a cigányokkal együtt járhattak. „Hej, magasztalja is Trenk Frigyes az életírásában a szegény ágrólszakadt, ágra szánt cigányokat.” – írja a regény szerzője.

Hazai tárgyú regényeiben (pl. *A névtelen vár*, *Aranyember*, *Politikai divatok*, *Kiskirályok*, *Kárpáthy Zoltán*) szinte mindig jelen vannak a cigány

muzsikások. Megörökíti az 1848-as bécsi forradalom idején a magyar jurátusokat is, ahogy csárdást táncoltak a rakott tűz mellett, s a cigány húzta nekik, a bécsiek pedig kinyitott ablaknál zongorázták a dallamokat őr utánuk. Ugyanitt a Görgey hadinépének zenélő cigánybanda is fontos szerephez jut. *A kőszívű ember fiaiban* is lényegesnek tartja rögzíteni, hogy Buda ostromakor a Királyerdőben, a malomréten a tábornokok körül cigányzene szólt, hogy a huszárokat, a honvédeket szórakoztassa a csataközi szünetekben. Az *Erdély aranykora* egy fejezetében leír egy jóval korábbi esetet is, amikor a kolozsvári cigányok kivonultak megkeresni és összeszedni a töltéseket, amiket a fölkelt vitézlő nemes urak elhanyagoltak, amikor szertefutottak az ellenség elől. Menteni próbálták, ami még menthető.

Aranymosó cigányok (*Erdély aranykora*), nagyhatású cigány kártyavető jósnő (*Kiskirályok*), a csatában elesett lovagról bőrt fejtő kóborcigányok (*A mi lengyelünk*), s cigánykovácsok, borbélyok, cigánypostások szerepelnek több regényében is.

Minden történelmi eseményt felhasznált, amely szolgálhatott a cigányok és magyarok közti áthidalhatatlan távolság csökkentésére.

Az *Egy az Isten* történetfűzésében megemlíti az erdélyi román-magyar ellentéteket, a kisenyedi és a benedeki mészárlás rémtetteit is. „Benedeken egy kiirtott földesúri család kisasszonyát szabadítá meg egy jószívű cigánylegény azáltal, hogy nőül vette” – írta.

A *Fekete gyémántokban* Berend Iván a maga szerelmi helyzetére keres példákat az ódon könyvekből. Így leli fel egy penészszagú kötetben: „Pelletier gróf egy cigányleányt vett nőül, s elment vele együtt utcai zenésznek.”

Jókai Mór szépírói képzelőereje nem ismert határokat. Még arra is vállalkozott, hogy egy eredetmitoszt szerkesszen a cigányoknak. E műve, *Az utolsó cigányország*, akár a Paradicsom elvesztése címet is viselhetné, melynek kényszerű elhagyásához, a szétszórattatáshoz a civakodás, a széthúzás vezetett.

Érdekes, hogy a leghíresebb cigány tárgyú regényeként számontartott *Cigánybáró* cigány főhősőjéről, Szaffiról a regény végén kiderül, hogy egyáltalán nem cigány. Khuli kán leánya, azaz török, vagy inkább féltörök, hiszen anyukája keresztény nő volt. Cafrinka, a Szaffit felnevelő „nagyanya” és a Botsinkay Jónás által alapított település, Cigányfalu dolgos lakói és vitéz katonái azért valóban romák.

Párist, Cafrinkát, Vidrát, Diabolkát, Bunda és Zsiga cigányt, Ciprát, Citerát és társaikat a nagy mesemondó, az utolérhetetlen termékenységgű Jókai Mór álmodta meg, s vetette papírra.

Kétségtelen, hogy hamis, romantikus képet fest a cigányságról, de felróható-e ez valakinek, aki a romantika korában élt és alkotott? Jó szándékát senkinek sincs joga elvitatni. Nem hihető, hogy az ő munkássága, népszerűsége és népszerűsítő tevékenysége nélkül oly mértékben oldódtak volna a cigánysággal kapcsolatos előítéletek, mint ahogy az éppen a XIX. század vége felé megtörtént. Ne feledjük, hogy a kiegyezés operettjeként sikert aratott, meglehetősen szirupos Jókai-Schnitzer-Strauss-féle *Cigánybáró*, az osztrák és a magyar nemzetet túl a cigányságot is a figyelem és a rokonszenv középpontjába tolta!

Jókai Mór idén kétszáz éve, 1825. február 18-án született. (Az országgyűlés az ideai esztendőt Jókai Mór Emlékévvé nyilvánította.) Hihetetlen, de a nagy író hagyatékában még mindig akadhatnak kiadatlan művek. Egy elbeszélés, vagy ahogy Jókai írta a borítólapjára: igaz mese kézírata is ott lappanghat valahol. Cigányországban játszódik s „*Cigány király és tündér királyné*” – ez a címe. De szép is lett volna, ha az évforduló tiszteletére valamelyik kiadónk ennek megjelentetésével tisztelegtetett volna az írófejedlem emléke előtt!

Hegedűs Sándor

*Kik megszoktátok
a pironkodó szót,
a fázást, éhezést, s
éltek megpanaszolt
kegyelemkenyéren
– és ami keserűbb
a pironogató szónál,
hidegnél, éhségnél,
kegyelemkenyérenél:
kik sehol sem
mondhatjátok: „itthon
vagyunk”*

(Jókai: *Az utolsó cigányország*)
